

Rocznik Sławistyczny, t. LXIX, 2020

ISSN 0080-3588

DOI: 10.24425/rslaw.2020.134719

Kazimiera Maria Solecka*

Instytut Języka Polskiego PAN
Kraków

O derywacji semantycznej w ujęciu polsko-macedońskim

Rec.: Марјан Марковиќ, Зузана Тополињска, **Македонски ~ полски. Семантичка деривација на одбрани прасловенски корени**, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје: 2019. – 177 с.

Po ukazaniu się 10-u tomów serii *Macedoński ~ Polski. Konfrontacja gramatyczna*. Centrum Badawcze Lingwistyki Arealnej im. Bożydara Vidoeskiego przy Macedońskiej Akademii Nauk i Sztuk (MANU), przystąpiło do prac poświęconych tym razem konfrontacji leksyki, tj. analizie derywacji wybranych rdzeni prasłowiańskich. Autorzy zakładają, iż leksyka derywowana od wyjściowego rdzenia prasłowiańskiego zawiera i kontynuuje jego charakterystyczne, prymarne komponenty semantyczne. Analizując procesy derywacji semantycznej, odzwierciedlające kontynuację prasłowiańskiej prymarnej semantyki, można prześledzić rozwój historyczny tych znaczeń. Umożliwia to wychwycenie paraleli i różnic, wynikających z warunków kulturowych, historycznych i ogólniej – cywilizacyjnych, w jakich ewoluowały dwa konfrontowane języki. W rezultacie możemy ocenić obecność, stan i frekwencję prasłowiańskiego dziedzictwa językowego we współczesnym języku macedońskim i polskim – wobec ewentualnych obcych wpływów i zapożyczeń.

* Kazimiera Maria Solecka, PhD, Institute of the Polish Language of the Polish Academy of Sciences, Kraków, Poland.
ORCID: 0000-0001-9913-4743.

W recenzowanym tomie gniazda słowotwórcze zostały wybrane zgodnie ze stanowiskiem lingwistyki, a także antropologii, historii migracji i innych dyscyplin historycznych, zgodnie z przekonaniem, iż kluczem do konceptualizacji otaczającego nas świata jest przyswojenie i opanowanie przestrzeni, w której żyjemy, zbudowanie spójnej wizji tegoż świata. W toku ewolucji język stara się zobrazować tę konceptualizację świata. Z powyższego wynika, iż analizę należy rozpocząć właśnie od człowieka, przestrzeni fizycznej, w której on się znajduje, a także jego czynności, które przyczyniają się do opanowania tejże.

Autorzy projektu bazują na dwu teoriach: z jednej strony na antropocentryczno-spacjalnej teorii języka (vide prace Z. Topolińskiej), z drugiej zaś - na teorii kompleksowych/złożonych systemów adaptacyjnych (rozwijanej w ramach fizyki nieliniowej, vide L. Steels i jego prace), która od lat 80. XX wieku budzi zainteresowanie przedstawicieli wielu różnych dyscyplin naukowych, w tym nauk społecznych, a ostatnio również lingwistyki, gdyż pozwala spojrzeć na system językowy z nowej perspektywy.

Analizie zostały poddane następujące prasłowiańskie rdzenie czasownikowe. Wkład w ich opracowanie jest wspólny, jednak autorzy podkreślają, iż Marjan Markovik opracował rdzenie **leg-/*log-*, **ved-/*vod-*, **slěd-*, **pad-*, **dvrž-*, **met-/*mot-/*mqt-*, **tʁk-*, natomiast Zuzanna Topolińska **sta-/*sto-*, **sěd-/*sed-/*sad-*, **step-/*stǫp-*, **(j)ę-/*(j)ǫm-*, **bʁ-/*ber-*, **da-/*da-r*.

Analiza, semantyczna i słowotwórcza, odbywa się w trzech blokach: podstawowa pozycja zajmowana przez ludzkie ciało w przestrzeni (stanie, siedzenie, leżenie); wybrane ruchy wykonywane przez człowieka w przestrzeni (np. prowadzenie i przewodzenie, śledzenie i postępowanie za kimś, stąpanie, padanie); pewne podstawowe ludzkie czynności wykonywane ręką (branie, dawanie i darowanie, posiadanie) i bardziej szczegółowe ruchy ręką (miotanie, motanie, mącenie, -tykanie, tknięcie, tkanie ...). Szczególną uwagę autorzy poświęcają ewolucji prymarnych komponentów semantycznych analizowanych rdzeni, przyczynom tejże ewolucji, jej chronologii, w celu zrekonstruowania przebiegu linii semantycznej derywacji od świata materialnego, fizycznego – poprzez społeczny – do świata mentalnego, abstrakcyjnego. Interesujące i istotne jest zwłaszcza wychwycenie różnic i paralel w rozwoju obu języków, w celu stwierdzenia, gdzie i jak się od siebie oddalają, ewentualnie ewoluują paralelnie. Dzięki bogatym historycznym i dialektalnym (zwłaszcza macedońskim) materiałom da się prześledzić drogę rozwoju tych zmian semantycznych, słowotwórcze i gramatyczne środki, przy których udziale ta ewolucja przebiega. Oczywiście, wybór tych, a nie innych gniazd słowotwórczych, jest subiektywny, odzwierciedla poglądy autorów na temat hierarchii semantycznych problemów, które rozpatrują.

Analiza prowadzona jest w oderwaniu – na ile to jest możliwe – od innych języków (w tym słowiańskich) po to, by zbytnio nie komplikować i nie zaciemniać obrazu, utrudniając tym osiągnięcie podstawowego celu: konfrontacji drogi ewolucji wybranych gniazd słowotwórczych w dwu najbardziej oddalonych –

pod każdym względem – językach słowiańskich. Z tych samych powodów na ogół nie pojawiają się inne bliskoznaczące prasłowiańskie rdzenie i ich gniazda słowotwórcze, chociaż dałoby to zapewne ciekawe spostrzeżenia. Autorzy starają się konsekwentnie trzymać zakreślonych granic.

Z czysto organizacyjnych, redakcyjnych powodów przyjęto, iż język macedoński jest wyjściowym przedmiotem analizy, tym samym stanowi punkt odniesienia dla opisu sytuacji w języku polskim. Na końcu książki znajduje się indeks ważniejszych (niestety tylko macedońskich) derywatów od 13 analizowanych prasłowiańskich rdzeni. Jest to niewątpliwie pożyteczne uzupełnienie.

Słowotwórstwo autorzy rozumieją i definiują jako dział zajmujący się procesami derywowania nowych predykatów od już istniejących (i to w przytłaczającej przewadze - ponad 90% leksyki) w danym języku. Główny akcent jest położony na prasłowiański rdzeń, który stanowi podstawę dla gniazda słowotwórczego, czyli zbioru leksemów derywowanych od tego samego rdzenia poświadczonego we wspólnocie prasłowiańskiej. To prasłowiański rdzeń, a nie afiksy są w centrum zainteresowania lingwistów z Centrum Badawczego Lingwistyki Arealnej im. B. Vidoeskiego przy MANU. Tworzenie nowych predykatów w ramach danego gniazda słowotwórczego interpretowane jest jako proces derywacji semantycznej, prowokowany przez zewnętrzne impulsy semantyczne, wynikające z konieczności nazwania nowo powstałych obiektów, materialnych i niematerialnych, co rozbudowuje gniazdo słowotwórcze wybranego rdzenia prasłowiańskiego. Impuls płynący z otaczającego nas świata, potrzeba zmiany i dostosowania się do nowych okoliczności itp. stanowi motywację semantyczną i uruchamia proces derywacji semantycznej, tj. adaptacji poprzedniego systemu do nowych zadań.

Daje się tu zauważyć inspirację rozwijanej pierwotnie w fizyce teorii kompleksowych systemów adaptacyjnych (complex adaptive systems), stosunkowo świeże odkrycie dla wielu dziedzin nauki. W ramach tego nowego źródła inspiracji język jawi się jako kompleksowy system adaptacyjny, złożony z jednostek, elementów, podlegających wzajemnym interakcjom, adaptacjom wobec zmieniających się zewnętrznych warunków, wpływów, rozbudowujący się, nieustannie zmieniający się i doskonalący, stosownie do oczekiwań. W tym ujęciu język jako system jest jednym z wielu - istniejących w przyrodzie, społeczeństwie itd. - złożonych systemów adaptacyjnych i podlega tym samym ogólnym prawom. Poszczególne języki narodowe, poddawane odmiennym impulsom, wpływom, warunkom itp., podlegające przez wieki permanentnej adaptacji, odmiennej ze względu na różnorodność uwarunkowań, z konieczności różnicują się coraz bardziej. Im większe różnice otoczenia, warunków rozwoju, tym większe prawdopodobieństwo znacznego oddalenia się od wspólnego punktu wyjścia, w tym wypadku, od języka prasłowiańskiego.

Język macedoński, w swych dziejach wystawiany na wpływy wielu niesłowiańskich języków (w tym także nieindoeuropejskich) i kultur, ewoluował szybciej i radykalniej, odważniej. Sprzyjała temu, paradoksalnie, późna jego standaryzacja, przez co język rozwijał się swobodniej, adaptował się do wybitnie

złożonych warunków bez instytucjonalnych ograniczeń. Wielokulturowe i wielojęzyczne (bardzo różnorodne) otoczenie sprzyjało głębokim zmianom formalnym w macedońskiej koniugacji, podczas gdy język polski jest tu zdecydowanie konserwatywny. Z kolei w słownictwie macedońskim zachowało się wiele starych, często archaicznych derywatów, o których język polski już dawno zapomniał, choć ich istnienie w przeszłości poświadczają stare słowniki. Jest to konsekwencja - i zasługa - wielowiekowej ustnej tradycji, dzięki której język macedoński mógł żyć i rozwijać się, kultywując jednocześnie dziedzictwo przeszłości.

Zapoznajmy się dla przykładu z wynikami konfrontacji dwu prasłowiańskich rdzeni – **bbr-/*ber-* oraz **da-/*da-r-*.

Rdzeń **bbr-/*ber-* w języku macedońskim występuje w znaczeniu ‘собира’, ‘зема’ (= ‘zbierać’, ‘brać’, ‘mieścić w sobie’). Czasownik *бере* największą frekwencję wykazuje w znaczeniu ‘zbierać owoce, kwiaty ...’, które to znaczenie jest zapewne najstarsze. W późniejszym okresie powstają konstrukcje werbalno-nominalne typu: *бере данок/пензија...*; *бере гажле/зрижа ...* Znacznie większą frekwencję, w porównaniu z *бере*, wykazują jego derywaty prefiksalne. Również bogaty jest zbiór derywatów imiennych. Wariantami tego rdzenia są *-бур-*, *-бр-*, przy czym *-бур-* bez prefiksu są rzadkością.

**bbr-/*ber-* w języku polskim ma dużą frekwencję, tak *brać*, jak i jego prefiksalne derywaty. Iteratywne *-bierać* występuje tylko z prefiksami (w przeciwieństwie do macedońskiego *бур*); ma też więcej znaczeń w porównaniu z macedońskim *-бур-* z prefiksami. Język polski odnotowuje przy tym (w języku potocznym) archaiczne zapewne wyrażenie: *nie umiem/nie mogę się w tym rozebrać*, korespondujące z macedońskim standardowym znaczeniem czasownika *разбур*ам: *не го разбур*ам тоа ‘nie rozumiem tego’.

Wnioski końcowe: jako wyjściowe prasłowiańskie znaczenie należy przyjąć: ‘zaczynać coś mieć’ (czyli mamy do czynienia z dwuargumentowym predykatem nazywającym zmianę stanu). W obu językach 1. inchoatywny semantyczny komponent z biegiem czasu słabnie/zanika; 2. pojawiają się konstrukcje werbalno-nominalne, w których *бере/brać* pełnią rolę czasownika posiłkowego (w innej konwencji – werbalizatora).

Z kolei prasłowiański rdzeń **da-/*da-r-* jest trójargumentowym predykatem, tj. oznacza ‘przeniesienie praw własności i/lub kontroli pewnego obiektu z jednego subiekta na drugi subiekt’, przy bardzo różnorodnych ograniczeniach semantycznych dla powyższych argumentów. W rozszerzonym wariacie **da-r-* pojawia się dodatkowy składnik semantyczny: ‘chęć okazania pozytywnych uczuć, szacunku... obdarowanemu subiektowi’.

W języku macedońskim kontynuantami rdzenia **da-* są czasowniki *д*ава *ipf* – *д*аде *pf* oraz ich liczne prefiksalne derywaty. W poszerzonym wariacie prasłowiański rdzeń **da-r-* występuje w postaci czasowników *д*апу *pf* – *д*апува *ipf* w znaczeniu ‘dać/dawać podarek’. W języku polskim głównymi kontynuantami rdzenia **da-* są czasowniki *dawać ipf* – *dać pf*, ich liczne prefiksalne czasownikowe

derywaty oraz imienne derywaty od tychże. Przy konfrontacji macedońskich i polskich czasowników regularnie trafiamy na znaczenia przestarzałe w jednym z języków, zaś aktualne w drugim, np. *udawać się/udać się (komuś coś)* w języku macedońskim ma tylko gwarową paralełę: *yɔdaðe ce* ‘ycneɐ’ (= ‘osiągnąć sukces w czymś’). Rozszerzona postać rdzenia **da-r-* jest kontynuowana przez *darować ipf* i prefiksalne *podarować pf*.

Wnioski końcowe: widoczny jest daleko idący paralelizm macedońskich i polskich rozwiązań, zaś pole semantyczne ‘przekazywanie z rąk do rąk’ obejmuje wszelakie dobra, materialne i niematerialne.

Stosunkowo rzadko zdarza się taka zgodność rozwoju i rozwiązań (formalnych i semantycznych). Zwykle występują większe lub mniejsze różnice wynikające z mnogości zewnętrznych czynników, wpływających na przebieg ewolucji obu – biegunowo oddalonych – języków. Celem powyższej próbki było zaprezentowanie przyjętej metody badawczej. Niewątpliwie punktem wyjścia są tu prasłowiańskie rdzenie czasownikowe, wskazanie ich prymarnych komponentów semantycznych, a następnie śledzenie ich ewolucji, adaptacji do zmieniającego się świata.

Przy takim podejściu afiksy spełniają podrzędną, usługową rolę. Tymczasem i one mogą dostarczyć wielu ciekawych spostrzeżeń. Weźmy np. przedstawione powyżej rdzenie:

W wypadku rdzenia **ber-* największą frekwencję wykazuje czasownik *бере* w znaczeniu ‘zbierać owoce, kwiaty itp.’. Znaczenie to jest najstarsze. Natomiast jednym z najstarszych derywatów rzeczownikowych jest więc zapewne *бер-ба*, zaś inne znaczenia namnażały się w miarę ewoluowania społeczności komunikującej się po macedońsku. Są to następujące znaczenia: 1. ‘чин на собирање плодови, тутун итн.’; 2. ‘сезоната кога тоа се случува’; 3. ‘собраните плодови итн. во таа сезона’; 4. ‘результат или производ на некоја активност’. Ostatnie znaczenie wychodzi poza wyjściową, prymarną semantykę, może to być bowiem rezultat, produkt dowolnej aktywności, materialnej i niematerialnej.

Niewątpliwie również starym derywatem, ewentualnie utworzonym według starego schematu od rdzenia **da-r-* jest rzeczownik *дар-ба* ‘природна способност, талант, дар за нешто’: *природна дарба за јазици/музика...* Stary rzeczownikowy sufiks *-ba/-ба* w języku macedońskim zachował się dobrze, nie wykazuje tendencji do wycofywania się, o czym świadczą znaczenia zapewne późniejszych derywatów imiennych (od czasowników prefiksalnych) od innych rdzeni prasłowiańskich analizowanych w omawianej publikacji: *состојба*; *доселба*, *населба*, *преселба*; *заложба*, *изложба*, *положба*; *изведба*. We współczesnym języku polskim analogiczne derywaty stanowią margines, często są kwalifikowane jako przestarzałe, poetyckie itp., wystarczy jednak zajrzeć np. do *Słownika staropolskiego*, aby przekonać się, iż sufiks *-ba* miał w minionych wiekach spore powodzenie.

Po powyższej dygresji powracamy do prezentacji metody badawczej przyjętej w omawianej publikacji. Wychodząc od prymarnej semantyki wybranych

prasłowiańskich rdzeni, autorzy starają się odnaleźć semantyczne motywacje powstawania nowych derywatów/predykatów, a następnie prześledzić, odpowiednio, procesy derywacji semantycznej i formalnej. W rezultacie gniazda słowotwórcze utworzone wokół danego rdzenia, dla każdego języka oddzielnie, skonfrontowane ze sobą, dają nam odpowiedź na pytania o podobieństwa i różnice w ewolucji obu języków. Dają się zauważyć tak stare, odziedziczone paralele, jak i nowe, pogłębiające się różnice, rozchodzące się drogi derywacji semantycznej i formalnej. Otrzymujemy – odpowiednio: macedońską vs polską – wizję świata zewnętrznego, materialnego, fizycznego, następnie – społecznego, politycznego, cywilizacyjnego, aż po mentalny, abstrakcyjny świat wewnętrznych doznań i przeżyć (w innej konwencji, konceptualizujemy przestrzeń fizyczną, społeczną oraz mentalną).

Przedstawiony tom jest pierwszym z zapowiadanej nowej serii. Zastosowanie jeszcze niewyeksplorowanych przez środowisko lingwistyczne teorii naukowych pozwala oczekiwać odkrywczych spostrzeżeń i ciekawych wniosków.

Literatura

Марковиќ М., Тополињска З., 2019, *Македонски – полски. Семантичка дериwација на одбрани прасловенски корени*, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

References

Marković M., Topolinjska Z., 2019, *Makedonski ~ polski. Semantička derivacija na odbrani praslovenski koreni*, Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite.

Summary

On the semantic derivation: A Polish-Macedonian approach

This publication begins a series of works devoted to the analysis of the semantic derivation of selected Proto-Slavic roots in Macedonian and Polish. The aim of this work is to capture the parallels and differences in the evolution of the two confronted – though rather distant – languages. We obtain Macedonian and Polish visualizations of the world.

Keywords: Proto-Slavic root, semantic derivation, Macedonian, Polish, contrastive studies.